
ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СПОРТИВНОГО ФЕХТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Олександр Дрюков

Анотація. На основі літературних, архівних і документальних джерел, періодичних видань, матеріалів мережі Інтернет розглянуто процес формування і розвитку спортивного фехтування в світі та в Україні. Загальне узагальнення вивчених історичних даних, стосуючих розвитку цього виду спорту, з кінця XVIII в. по сьогоднішній день передбачає виділення різних історичних періодів його розвитку. Показано, що концепція періодизації розвитку спортивного фехтування в нашій країні ґрунтується на критеріях, що випливають з наукової періодизації історичного процесу розвитку України та сучасних Олімпійських ігор. Виділено основні періоди розвитку фехтування в Україні: до революційний, радянський і сучасний (після радянський).

Ключові слова: фехтування, історичні періоди, концепція періодизації.

Abstract. On the basis of literary, archival and documentary sources, periodicals, Internet materials, the process of sports fencing formation and development in the world and in Ukraine has been considered. Generalization of the studied historical data concerning this sports event development since the end of the XVIII century to our days, involves the outlining of various historical periods of its development. It is shown that the concept of periodization of sports fencing development in our country was based on the criteria resulting from the scientific periodization of the historical process of the development of Ukraine and the modern Olympic Games. The main periods of fencing development in Ukraine have been isolated: pre-revolutionary, Soviet and modern (post-Soviet).

Keywords: fencing, historical periods, periodization concept.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці проблема періодизації або поділу історичного процесу на певні стадії, ступені, формації завжди займала важливе місце [2, 8, 14]. І це цілком природно, оскільки розкриття іманентної логіки історичного процесу, спрямованості його розвитку передбачає розподіл на ті або інші фрагменти, що якісно різняться між собою. Періодизація історичної науки про спорт дозволяє не лише визначити етапи розвитку, а й виділити головне в еволюції конкретного виду спорту (будь-яка періодизація в науці є умовною).

Проблеми історичного аналізу виникнення та розвитку фехтування у світі та в СРСР присвячено праці багатьох дослідників [1, 3, 4, 10], проте в них не відображено науково обґрунтованої періодизації розвитку спортивного фехтування.

Як відомо, вивчення розвитку будь-якого виду спорту має ґрунтуватися на об'єктивній науково обґрунтованій періодизації, дотриманні історично-хронологічної та логічної послідовності у викладенні подій і висвітленні наукових фактів [11–13]. Проте проблема періодизації розвитку спортивного фехтування в Україні не є предметом спеціального дослідження, хоча протягом останнього часу українські науковці [6] у ряді праць виклали своє бачення цієї проблеми. Незважаючи на це, деякі аспекти ще не повністю з'ясовані, отже потребують подальшого дослідження.

Мета дослідження – розробити історичну періодизацію формування і розвитку спортивного фехтування в Україні.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної та спеціальної літератури, архівних та документальних джерел, періодичних видань, матеріалів мережі Інтернет, історико-генетичний, історико-порівняльний, історичної періодизації.

Результати дослідження та їх обговорення. Розвиток фехтування як виду спорту має тисячолітню історію, безпосередньо пов'язану з розвитком людського суспільства. Базою сучасного фехтування стали багатовікові військові та змагальні традиції різних народів. Згадки про це можна знайти у священних хроніках Стародавнього Єгипту, що відносяться до VIII–VI ст. до н.е. Бої на мечі та інших видах холодної зброї займали важливе місце в Древній Греції і Римській імперії як засіб військово-фізичної підготовки, а у подальшому – як видовишне мистецтво володіння ними.

На зміну рабовласницькому ладу прийшов феодальний. Набували розвитку лицарські турніри, створювалися фехтувальні братства. Винайдення вогнепальної зброї у XVI ст. сприяло новому поштовху у розвитку фехтування. Важкі лицарське обладунки та зброя поступилися місцем легкій холодній зброї. У цей період було закладено систему рухів, техніку володіння зброєю, характерною для сучасного спортивного фехтування. У XVIII–XIX ст. фехтування, залишаючись засобом військово-фізичної підготовки, поступово формується як вид спорту. У багатьох країнах відкриваються фехтувальні школи, в межах яких проводяться змагання. Вперше міжнародні змагання з фехтування були проведені в 1896 р. в

Афінах на Іграх I Олімпіади. З 1896 р. починається ера фехтування як олімпійського виду спорту.

З огляду на сказане, важливим стає узагальнення історичного характеру формування та розвитку фехтування як олімпійського виду спорту в Україні з кінця XVIII ст. до сьогодні, що припускає виділення різних історичних періодів його розвитку.

Концепція періодизації розвитку спортивного фехтування у нашій країні ґрунтувалася на критеріях, що впливають з наукової періодизації історичного процесу розвитку України [2, 8] та сучасних Олімпійських ігор. Це дозволило виділити такі основні періоди розвитку фехтування як олімпійського виду спорту в Україні:

- дореволюційний (кінець XVIII ст.–1916 р.);
- радянський (1917–1991), що включає два етапи: перший (1917–1951) та другий (1952–1991);
- сучасний (пострадянський – з 1992 р. до сьогодні).

Необхідно відмітити, що визначення основних періодів розвитку фехтування як олімпійського виду спорту має умовний характер.

Дореволюційний період (кінець XVIII ст. – 1916 р.). Зародження спортивного фехтування на території України сягає кінця XVIII – початку XIX ст. Фехтування як спорт у цей період культивується у військових навчальних закладах, університетах та гімназіях. З 1790 р. воно як обов'язкова дисципліна викладається в морській школі мічманів Миколаєва. У 1804 р. за ініціативи першого попечителя Харківського навчального округу графа Потоцького у місті було відкрито фехтувальний клас, де почали проводити фехтувальні заняття. З 1812 р. фехтування як дисципліну було введено в програму Харківського університету [7]. Потужний центр фехтування створено у Львові, який перебував під владою Австро-Угорської імперії і Польської держави. Існує свідчення про те, що 1858 р. фехтмейстер Габерле заснував там школу фехтування і гімнастики. У 1882 р. при Львівському університеті почала функціонувати школа фехтування [6].

Особливо важливий внесок у розвиток і пропаганду фехтування в цей період зробили книги Б.Фішера «Мистецтво фехтувати у всьому його просторі, новий опис з усіма потрібними знаннями, як добре володіти шпагою» (1765), І. Соколова «Нарис правил фехтувального мистецтва» (1843), І. Сівєрбріка «Керівництво до вивчення правил фехтування на рапірах і еспадронах» (1852), Л. Барбазетті «Фехтування на шаблях» (1889), Г. Тернана «Фехтування на рапірах» (1913) та ін. Ці та багато інших книг вітчизняних авторів мали велике значення для становлення теорії та методики викладання фехтування [1, 3, 4].

Офіційні змагання з фехтування почали проводитися з 1860 р. на імператорські призи. Учасниками були армійські офіцери та нечисленні учні

приватних фехтувальних шкіл. Фехтування поширювалося винятково серед привілейованих верств населення. На початку XX ст. почали створюватися військові курси для підготовки викладачів цього виду спорту.

Першим українським фехтувальником, який досяг успіхів на міжнародній арені, був уродженець Харківщини П. Заковорот (1870–1951). Його слід вважати одним із засновників вітчизняної школи фехтування. Він виховав плеяду видатних спортсменів і тренерів, які підняли престиж українського фехтування у післявоєнний період до світових вершин.

У 1896 р. з ініціативи французького громадського діяча П'єра де Кубертена було відновлено Олімпійські ігри, до програми яких увійшли змагання на рапірах і шаблях серед чоловіків. 1901 р. було прийнято Єдині міжнародні правила з фехтування, основні принципи яких розробив угорський фехтмейстер Б. Надь. У 1913 р. створено Міжнародну федерацію фехтування. З цього часу міжнародні змагання з фехтування стали регулярними. Цього самого року українські фехтувальники брали участь у Першій Російській Олімпіаді у Києві, а у 1914 р. – в Другій Російській Олімпіаді в Ризі.

Розвиток фехтування на території України у дореволюційний період обумовлений рядом соціальних факторів. Ліберальні реформи 1860–1880-х років (земська, міська, судова, військова, освітня тощо) сприяли розвитку капіталізму й формуванню нового класу – буржуазії. У буржуазному середовищі та серед військових заняття фехтуванням спричиняє бурхливе захоплення. Молоді люди з аристократичних родин відвідували приватні фехтувальні школи. Створюються умови для проведення змагань. У цей період чітко визначилися два напрями: прикладне штикове і шабельне для офіцерського складу і рядових солдат та спортивне фехтування на рапірах, шпагах і шаблях як олімпійські види спорту.

Радянський період (1917–1991 рр.). У цей час нова соціально-економічна і політична система мала істотний вплив на розвиток фехтування у країні. Радянський період розвитку фехтування можна розділити на відносно самостійні етапи: перший (1917–1951) та другий (1952–1991). Кожен з них має свої особливості організаційних основ та умов функціонування фехтування у країні.

Перший етап (1917–1951). У перші роки радянської влади фехтування має переважно прикладний характер, що визначається завданнями військового значення, які стоять перед країною. Вже у «Статуті робітничої Червоної гвардії», виданому у 1917 р., зазначалося, що фехтування входить до програми підготовки бойових дружин [9]. Прикладне фехтування в цей період розвивалося, головним чином, у вигляді фехтування на багнетах.

Фехтування в Україні до 1930 р. масового поширення не набуло, хоча передумови до цього були: проводилися заняття у гуртках і секціях, організовувалися змагання. Зокрема, в рамках I Всесоюзної спартакиади відбувся перший чемпіонат СРСР з фехтування, в якому брали участь і українські спортсмени.

Об'єктивною необхідністю підвищення теоретичної і методичної підготовки спеціалістів у спорті було відкриття у жовтні 1930 р. Державного інституту фізичної культури України (ДІФКУ) у Харкові. До викладацької діяльності було запрошено видатного фехтувальника П. Заковорота. Він створив самобутню українську школу фехтування. У 1934 р. у ДІФКУ засновано кафедру фехтування і рукопашного бою, керівником якої призначено П. Заковорота.

1935 р. в Харкові проводився перший чемпіонат України. Чемпіонами стали С. Прокопович (жіноча рапіра), П. Заковорот (рапіра), В. Сергеев (еспадрон і багнет).

Під час Великої Вітчизняної війни багато фехтувальників пішли на фронт, інші проводили навчання з бою на багнетах, метання гранат і подолання перешкод. Після закінчення війни почався швидкий розвиток фехтування в Україні. З 1945 р. щорічно проводилися чемпіонати України і СРСР з фехтування на усіх видах спортивної зброї. Відкриття в Україні перших на той час спортивних шкіл і спортивних шкіл молоді сприяло швидкому відродженню цього виду спорту.

У 1946 р. відкривається Львівський державний інститут фізичної культури, у якому створено кафедру фехтування, першим завідувачем якої став відомий спортсмен і фахівець з фехтування та рукопашного бою В. О. Андрієвський.

21 квітня 1951 р. створено Олімпійський комітет СРСР, а 7 травня цього самого року Міжнародним олімпійським комітетом (МОК) на сесії у Відні його визнано офіційно. У 1952 р. радянські спортсмени вперше взяли участь в Іграх Олімпіад.

Другий етап (1952–1991 рр.). Фехтування в спортивних організаціях нашої країни отримало подальший розвиток як олімпійський вид спорту.

У 1952 р. в Гельсінкі під час Ігор XV Олімпіади Всесоюзну секцію фехтування було включено в Міжнародну федерацію фехтування (FIE), що значно сприяло розвитку міжнародних спортивних зв'язків.

На Іграх XV Олімпіади в складі радянської делегації у фехтуванні на рапірах взяли участь два українських спортсмени – Ю. Уралов (Київ), який вибув у 1/4 фіналу, та А. Плеханова (Львів), яка вибула в 1/2 фіналу. Участь радянських фехтувальників не принесла медалей, але було здобуто цінний міжнародний досвід. Та вже через чотири роки – на Іграх XVI Олімпіади в Мельбурні – першу олімпійську медаль здобув Є. Череповський (Львів), який став бронзовим призером у командних змаганнях на шаблях.

Першим українським олімпійським чемпіоном у фехтуванні став шпажист Г. Крисс, який здобув перемогу в 1964 р. на Іграх XVIII Олімпіади в Токіо в особистих змаганнях на шпагах.

Однією з умов зростання досягнень українських фехтувальників у радянський період стало покращення діяльності спортивних організацій, розвиток спортивної науки, зростання матеріально-технічної бази, створення у країні центрів олімпійської підготовки, оснащених сучасним обладнанням та інвентарем. У цей період великих успіхів досягла наука про спорт. Створено радянську школу фехтування – одну з передових і науково обґрунтованих у світі. Безсумнівних успіхів у формуванні радянської школи фехтування досягли українські тренери та вчені – П. Заковорот, В. Сергеев, В. Андрієвський, В. Келлер, М. Когут, О. Оболенський, Я. Фрондзей, М. Левін, Г. Галіакбаров, Є. Сиром'ятников, В. Житников.

Сучасний період (пострадянський – з 1992 р. до сьогодні). Після прийняття Верховною Радою УРСР 24 серпня 1991 р. «Акту проголошення державної незалежності України» виникла правова підстава для звернення НОК України про його визнання на світовій арені. Проте Виконком МОК на засіданні у м. Куршель (Франція) 1–3 лютого 1992 р. прийняв рішення про участь спортсменів України у складі Об'єднаної команди країн СНД та Грузії, мотивуючи його тим, що згідно з Олімпійською хартією запрошення на Ігри Олімпіади надсилається у національні олімпійські комітети напередодні за один рік до початку їх проведення. На Іграх XXV Олімпіади 1992 р. чотири українські фехтувальники вибороли такі медалі: С. Голубицький став срібним призером у фехтуванні на рапірах, С. Кравчук – бронзовим призером у командних змаганнях на шпагах, Г. Погосов і В. Гутцайт – олімпійськими чемпіонами в командній першості у фехтуванні на шаблях.

24 вересня 1993 р. МОК остаточно визнав Національний олімпійський комітет України. У цьому самому році Федерація фехтування України увійшла до складу FIE.

Із здобуттям незалежності нашої держави збірною командою України з фехтування завжди брала участь в усіх офіційних міжнародних змаганнях серед юнаків, дівчат, юніорів та дорослих спортсменів.

У 1997–1999 рр. чемпіоном світу в особистих змаганнях став рапірист С. Голубицький, у 2003 р. чемпіонами світу стали шабліст В. Лукашенко і шпажистка Н. Конрад, у 2004 р. бронзовим призером Ігор XXVIII Олімпіади в Афінах став шабліст В. Третяк. У 2008 р. чемпіонами Ігор XIX Олімпіади у Пекіні стала команда шаблісток. У 2009 р. чемпіонами світу також стала команда шаблісток. У 2012 р. чемпіонкою Ігор XXX Олімпіади у Лондоні стала шпажистка Я. Шемякіна, бронзовою призеркою – шаблістка О. Харлан. У 2013 р. чемпіонами світу стали шаблістка О. Харлан і ко-

манда шаблесток. 2014 р. чемпіонкою світу стала шаблестка О. Харлан, 2015 р. чемпіонами світу стала команда шпажистів, 2016 р. на Іграх XXXI Олімпіади у Ріо-де-Жанейро (Бразилія) срібні медалі виборола команда шаблесток, бронзову – шаблестка О. Харлан в особистих змаганнях.

Спортивні результати українських фехтувальників на Іграх Олімпіад, чемпіонатах світу та Європи є кращим доказом того, що Україна – держава з багатими фехтувальними традиціями.

Суб'єктами у сфері фізичної культури та спорту, на яких базується розвиток фехтування в Україні, є державні та громадські організації. Розвиток та функціонування фехтування в Україні здійснюється головним чином за рахунок державної форми управління. Керівництво діяльністю фехтування як виду спорту здійснює Міністерство молоді та спорту України. Регіональне управління видами фехтування в Україні здійснюють обласні, місцеві та районні управління у справах молоді та спорту. Під їх керівництвом ведеться спортивна робота у дитячо-юнацьких спортивних школах (ДЮСШ), спеціалізованих дитячо-юнацьких спортивних школах олімпійського резерву (СДЮШОР), училищах олімпійського резерву (УОР), училищах фізичної культури (УФК), школах вищої спортивної майстерності (ШВСМ) та інших організаціях.

Спільно з центральним органом виконавчої влади у сфері фізичної культури і спорту та його структурними підрозділами на місцях роботу з розвитку фехтування в Україні здійснює Національна федерація фехтування України, яка, згідно з пунктами 17 та 18 ст. 20 Закону України «Про фізичну культуру і спорт», володіє правом представляти фехтування у відповідних міжнародних спортивних організаціях і на міжнародних спортивних змаганнях [1]. Отже, систему розвитку та функціонування фехтування в Україні представлено на рівні як державних, так і громадських організацій.

Сьогодні фехтування – пріоритетний олімпійський вид спорту першої категорії, який розвивається в 16 областях України, сім з яких затверджено пріоритетними (Закарпатська, Львівська, Миколаївська, Харківська, Хмельницька, Черкаська та м. Київ).

Відомствами, які займаються розвитком фехтування (на 1 січня 2017 р.), є фізкультурно-спортивне товариство «Динамо», Збройні сили України, фізкультурно-спортивні товариства «Спартак» та «Україна» і Міністерство освіти та науки України.

За статистичним звітом, в Україні (на 1 січня 2017 р.) налічують 54 відділення у спортивних школах ДЮСШ, СДЮШОР, УОР, УФК та ШВСМ, в яких фехтуванням займаються 3528 учнів. Загальна кількість тренерів у регіонах України – 263 особи, з них штатних – 173

(65,8 %), штатних із вищою та першою категорією – 82 (47,4 %).

Висновки:

1. Встановлено, що фехтування як вид спорту бере початок з кінця XVIII ст., але джерела його сягають у далеке минуле. Базою сучасного фехтування стали багатотисячолітні військові та змагальні традиції різних народів. Фехтування в олімпійській програмі бере початок з Ігор I Олімпіади 1896 р. З цього року починається ера фехтування як олімпійського виду спорту.

2. В Україні фехтування як олімпійський вид спорту пройшов три відносно самостійних етапи: дореволюційний (кінець XVIII ст.–1916 р.), радянський (1917–1991), сучасний (пострадянський – з 1992 р. до сьогодні).

3. Перший період (дореволюційний) характеризується тим, що фехтування, залишаючись засобом військово-фізичної підготовки, поступово формується як вид спорту. Розвиток фехтування в цей період на території України обумовлений рядом соціальних факторів, які привели до того, що фехтуванням займалися лише представники привілейованих класів.

4. Другий період (радянський) характеризується тим, що розвиток фехтування проходив у нових соціально-економічних і політичних умовах, зазнаючи жорсткого ідеологічного контролю. У довоєнний період – це засіб військово-фізичної підготовки допризовної молоді до армійської служби, а в повоєнний період відбувався перехід фехтування від оборонно-спортивної дисципліни до олімпійського виду спорту. Проводилася велика робота з пропаганди цього виду спорту, вдосконалення спортивної майстерності спортсменів, виходу радянських фехтувальників на міжнародну арену. Велика увага до розвитку фехтування в цей період створила передумови завоювання радянськими фехтувальниками провідних позицій на чемпіонатах світу та Іграх Олімпіад.

5. Третій період (сучасний). Розвиток спортивного фехтування в умовах незалежності України характеризується значним розширенням повноважень громадських організацій (спортивних федерацій, фізкультурно-спортивних товариств, клубів). Сьогодні НФФУ спільно з центральним органом виконавчої влади у сфері фізичної культури і спорту та його структурними підрозділами на місцях здійснює роботу з розвитку спортивного фехтування в Україні. Головною метою діяльності НФФУ як громадської організації й представника міжнародної федерації фехтування (FIE) є сприяння розвитку спортивного фехтування в Україні. В результаті стало можливим збереження національної школи фехтування, незважаючи на великий відтік українських фахівців за кордон. Поєднання історичних традицій та сучасних тенденцій розвитку фехтування є основою успіху українських спортсменів на міжнародній арені.

Література

1. Аркадьев В. Краткие сведения из истории фехтования / В. Аркадьев // Фехтование: учеб. для ин-тов физ. культуры. – М.: Физкультура и спорт, 1959. – С. 14–75.
2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. / О. Д. Бойко. – [3-тє вид.]. – К.: Академвидав, 2010. – 688 с.
3. Булочко К. Т. Исторический очерк развития фехтования / К. Т. Булочко // Фехтование: учеб. для ин-тов физ. культуры. – М.: Физкультура и спорт, 1967. – С. 15–40.
4. Голяницкий А. П. История развития фехтования / А. П. Голяницкий // Фехтование: учеб. для ин-тов физ. культуры. – М.: Физкультура и спорт, 1978. – С. 11–44.
5. Дьоміна О. Зародження та розвиток фехтування в Галичині до 1939 року / О. Дьоміна, В. Бусол // Фізична активність, здоров'я і спорт. – 2010. – № 1. – С. 3–10.
6. Дьоміна О. Історична періодизація розвитку спортивного фехтування в Україні / О. Дьоміна, В. Бусол // Спорт. вісн. Придніпров'я. – 2013. – № 3. – С. 191–195.
7. Енциклопедія олімпійського спорту України / [за ред. В. М. Платонова]. – К.: Олімп. л-ра, 2005. – 463 с.
8. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.
9. Кульчицький С. В. Періодизація вітчизняної історії у працях Інституту історії України НАНУ / С. В. Кульчицький // Укр. істор. журн. – 2011. – № 3. – С. 161–173.
10. Основные постановления, приказы и инструкции по вопросам физической культуры и спорта 1917–1957 гг. / [сост. И. Г. Чудинов]. – М., 1959. – 243 с.
11. Поликарпова Г. М. Формирование советской школы фехтования: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физ. воспитания и спортивной тренировки» / Г. М. Поликарпова. – Л., 1983. – 20 с.
12. Столбов В. В. История физической культуры / В. В. Столбов. – М.: Просвещение, 1989. – 288 с.
13. Суник А. Б. О периодизации истории современного олимпийского движения / А. Б. Суник // Теория и практика физ. культуры. – 1983. – № 8. – С. 144.
14. Федоров Л. П. Основные периоды развития легкоатлетического спорта в СССР (1917–1967): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.734 «Теория и методика физического воспитания и спортивной тренировки» / Л. П. Федоров. – Л., 1970. – 17 с.

Literature

1. Arkadyev V. Brief history of fencing / V. Arkadyev // Fencing: textbook for physical culture institutions. – Moscow: Fizkultura i sport, 1959. – P. 14–75.
2. Boyko O. D. History of Ukraine: teaching guide / O. D. Boyko. – [3rd edition]. – Kyiv: Akademvydav, 2010. – 688 p.
3. Bulochko K. T. Historic essay on fencing development / K. T. Bulochko // Fencing: textbook for physical culture institutions. – Moscow: Fizkultura i sport, 1967. – P. 15–40.
4. Golyanitsky A. P. History of fencing development / A. P. Golyanitsky // Fencing: textbook for physical culture institutions. – Moscow: Fizkultura i sport, 1978. – P. 11–44.
5. Diomina O. Origin and development of fencing in Galicia before 1939 / O. Diomina, V. Busol // Fizychna aktyvnist, zdorovia i sport. – 2010. – N 1. – P. 3–10.
6. Diomina O. Historical periodization of sports fencing development in Ukraine / O. Diomina, V. Busol // Sportyvnyi visnyk Prydniprovia. – 2013. – N 3. – P. 191–195.
7. Encyclopaedia of the Olympic sport in Ukraine / [Ed. by V. M. Platonov]. – Kiev: Olimpiyskaya literatura, 2005. – 463 p.
8. Law of Ukraine «On physical culture and sport» of 24 December 1993: [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.
9. Kulchitskyi S. V. National history periodization in works of the Institute of History of NASU / S. V. Kulchitskyi // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 2011. – N 3. – P. 161–173.
10. Main decisions, orders and instructions on physical culture and sport 1917–1957 / [compiled by I. G. Chudinov]. – Moscow, 1959. – 243 p.
11. Polikarpova G. M. Soviet fencing school formation: author's abstract for Ph. D. in Pedagogics: specialty 13.00.04 «Theory and methods of physical education and sports training» / G. M. Polikarpova. – Leningrad, 1983. – 20 p.
12. Stolbov V. V. Physical culture history / V. V. Stolbov. – Moscow: Prosveshcheniye, 1989. – 288 p.
13. Sunik A. B. On periodization of modern Olympic movement history / A. B. Sunik // Teoriya i praktika fizkultury. – 1983. – N 8. – P. 144.
14. Fedorov L. P. Main periods of track and field sport development in the USSR (1917–1967): author's abstract for Ph. D. in Pedagogics: specialty 13.734 «Theory and methods of physical education and sports training» / L. P. Fedorov. – Leningrad, 1970. – 17 p.